

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, КРИМІНАЛІСТИКА ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК:343.9

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-37-45](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-37-45)

Біла Юлія Олегівна,

студентка 5 курсу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська 106, м. Харків, Київський район, 61023, тел.:(066) 400 69 01, e-mail: ylia222892@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1654-032X>

Мороз Римма Євгенівна,

студентка 5 курсу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська 106, м. Харків, Київський район, 61023, тел.:(066) 935 62 58, e-mail: rimma07_@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9262-4149>

ТЕОРІЯ ЧЕЗАРЕ ЛОМБРОЗО: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Анотація. Проведено аналіз теорії Чезаре Ломброзо, який є засновником кримінальної антропології. Ч. Ломброзо висунув гіпотезу про те, що злочинець може бути пізнаний за зовнішніми фізичними ознаками, а також стверджував, що безліч факторів сприяють зростанню злочинності. До таких факторів належать: біологічні особливості людини, які можуть бути як вродженими, так і набутими, зовнішній вплив навколишнього середовища на особу.

Чезаре Ломброзо є символічною фігурою італійського позитивізму, його праці поставили його в центр значних суперечок. Спадщина Ломброзо неодноразово була об'єктом конфліктів і використовувалася для підтримки різних справ у період, позначений глибокими та драматичними змінами.

Важливо зазначити, що знання в області соціальних та біологічних чинників, що впливають на рівень асоціальної та насильницької поведінки, розширюються. Незважаючи на це, ми знаємо напрочуд мало про взаємодію цих двох наборів факторів ризику.

Вважаємо за необхідне всебічно проаналізувати теорію Ломброзо задля виокремлення її переваг та недоліків, а також впливу на сучасну науку. Зазначено переваги та недоліки теорії природженого злочинця, а також вплив наукових досліджень Ч. Ломброзо на сучасну кримінологію. Відповідно до теорії атавізму Чезаре Ломброзо злочинці є примітивними дикунами, еволюційно відсталими порівняно з нормальними особами. За Ломброзо, природжені злочинці мають ряд стигмат або маркерів, які можна вважати передбачуваним доказом їхньої злочинності.

В статті розкрито ідея детермінізму, яка полягає у тому, що люди не мають абсолютно ніякого контролю над своїми діями, тому їх слід не карати, а навпаки, лікувати. Проаналізовано сучасні дослідження в області медицини, що свідчать про вплив біологічних факторів на антисоціальну та злочинну поведінку. Сучасні нейробіологічні дослідження в галузі кримінології зосереджуються на нейробіологічних характеристиках, пов'язаних з асоціальною поведінкою, прогнозуванні асоціальної поведінки в подальшому житті на основі нейробіологічного ризику та способах взаємодії нейробіологічних факторів із психологічними та екологічними факторами ризику.

Ключові слова: Чезаре Ломброзо; злочинність; кримінальна антропологія; особа злочинця; кримінологія; юридична наука; причини злочинності; біологічні характеристики.

Bila Yuliia Olegivna,

5th year student of the Yaroslav Mudryi National Law University, str. Pushkinska,106, Kharkiv, Kyivskiy District, 61023, tel.:(066) 400 69 01, e-mail:yliia222892@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1654-032X>

Moroz Rymma Evgenivna,

5th year student of the Yaroslav Mudryi National Law University, str. Pushkinska,106, Kharkiv, Kyivskiy District, 61023, tel.:(066) 935 62 58, e-mail: rimma07_@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9262-4149>

CESARE LOMBROSO'S THEORY:STRENGTHS AND WEAKNESSES

Abstract. We analyzed the theory of Cesare Lombroso, the founder of criminal anthropology. C. Lombroso proposed the hypothesis that a criminal can be identified by external physical characteristics, and also argued that many factors contribute to the growth of crime. Such factors include: biological features of a person, which can be both congenital and acquired, the external impact of the environment on the person.

Cesare Lombroso is the symbolic figure of Italian positivism, his works placed him at the centre of significant controversies. Lombroso's legacy has repeatedly been the object of conflict and been used to support various causes, through a period marked by profound and dramatic change.

It is important to note that knowledge of the social and biological factors that influence the level of antisocial and violent behavior is expanding. Despite this, we know surprisingly little about the interaction between these two sets of risk factors.

We consider it necessary to comprehensively analyze the Lombroso's theory in order to highlight its advantages and disadvantages, as well as its influence on modern science. The advantages and disadvantages of the theory of the innate offender are pointed out, as well as the influence of Ch. Lombroso on modern criminology. Cesare Lombroso's atavism theory argues that criminals are primitive savages who are evolutionarily backward compared to normal citizens. According to Lombroso, born criminals possess an array of stigmata or markers that may be considered putative evidence of their criminality.

It will also look at the idea of determinism, the idea that people have absolutely no control over their actions so shouldn't be punished, but rather, treated. Modern medical research indicating the influence of biological factors on antisocial and criminal behavior is analyzed. Current neurobiological research in the field of criminology focuses on the neurobiological characteristics associated with antisocial behavior, the prediction of antisocial behavior later in life based on neurobiological risk factors, and the ways in which neurobiological factors interact with psychological and environmental risk factors.

Keywords: Cesare Lombroso, criminality, criminal anthropology, person of the offender, criminology, legal science, causes of crime, biological characteristics.

Постановка проблеми. Дебати навколо злочинної поведінки та її походження тривають досить тривалий час. У минулому дослідники зазвичай шукали біологічні пояснення, оскільки мало було відомо про вплив навколишнього середовища на соціальний і моральний розвиток.

Першим дослідником, який прийняв цю точку зору, був Ломброзо в 1870-х роках. Його точка зору полягала в тому, що у злочинців були фізичні особливості, які вказували на те, що вони були менш розвиненими в еволюційному сенсі, ніж ті, хто не були злочинцями. По суті, Ломброзо об'єднав свої ідеї з теорією еволюції Дарвіна, щоб припустити, що злочинці були більш примітивними, а отже, не повністю відповідальними за свої злочинні дії. Ломброзо називав фізичні особливості, визначені у злочинців, «атавістичними», де термін атавізм відноситься до примітивного предка.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній та зарубіжній кримінології проводиться велика кількість досліджень, присвячених вивченню біологічної теорії Ломброзо. Окремі аспекти наукових робіт Чезаре Ломброзо розглядалися такими вченими: Джужа О. М., Пилипчук О. О., С. Горінг, Р. Агню, Е. Брукс, М. Гібсон, А. Райн, та інші. Проаналізувавши значну кількість робіт, можна зробити висновок, що поточні дослідження в сфері кримінології приділяють недостатньо уваги розмежуванню переваг та недоліків біологічної теорії. До того ж, вітчизняні кримінологи зосереджують увагу на критиці даної теорії, яка в свою чергу має позитивні аспекти, що можуть використовуватись на практиці при вивченні особи злочинця.

Метою статті є дослідження теорії Ломброзо та виокремлення позитивних і негативних особливостей даної теорії.

Виклад основного матеріалу. Ломброзо став відомим як батько сучасної кримінології. Він був одним із перших, хто почав науково досліджувати злочинність і злочинців, теорія Ломброзо про природженого злочинця домінувала в роздумах про злочинну поведінку наприкінці 19 і на початку 20 століття. Це був важливий зсув від мислення, яке домінувало у цій галузі протягом тисячоліть, що аналізувало злочин з моральних і релігійних аспектів, і тому злочин не розглядався як законна тема для наукового дослідження.[1]

Звичайно, ґрунт для досліджень Ч. Ломброзо був достатньо підготовлений, щоб отримати певний успіх у науковому співтоваристві. Його внесок у розвиток науки кримінології і досі вважається безцінним. Його теорії формували цілі, напрями і рухи, створювали величезні науково-літературні пласти у сфері науки кримінального права.

Вони спричинили чисельні наукові дослідження антрополого-позитивної школи кримінального права. Деякі вчені називали його світовим генієм і чудом ХІХ ст.

В сучасному світі результати наукової спадщини Ч. Ломброзо втілені в положеннях клінічної кримінології, в створенні детектора брехні, в теорії злочинного потенціалу, пов'язаної із особливостями фізичної конституції людини, в концепції розумової відсталості, яка базувалась на спадковості психічних хвороб злочинців.[2]

Відомий кримінолог професор Ю. М. Антонян наголошує, хто б не критикував Ч. Ломброзо, він повинен

пам'ятати, що саме він практично першим поставив в центр досліджень саму фігуру злочинця.

Антропологічні ідеї Ч. Ломброзо допомогли звернути увагу суспільства на велику кількість природних особливостей особи злочинця, значення спадковості, на багатофакторність походження злочинності.

У XIX ст. при недостатньому розвитку біологічної науки щодо механізму поведінки людини Ч. Ломброзо зумів надати світовій спільноті на основі масштабних глибоких досліджень докази біологічного походження злочинності.

Він одним з перших у світовій кримінології розглянув цілісну систему факторів, що детермінують злочинність: добробут населення, виховання та освіта, ставлення до праці, сімейний стан, вік, стать, міграція, алкоголізм, ціни на продукти харчування, вплив міста і села, скупченість населення, вплив пори року і ландшафту. Причому висновки його не застаріли і в XXI столітті.[3]

Наразі можна помітити, що певні положення теорії Ч. Ломброзо є основою праць, які мають надійне наукове підґрунтя. Наприклад, існує думка, що біологічні фактори відіграють значну роль в антисоціальній та кримінальній поведінці особи.

Результат досліджень впливу генетики та навколишнього середовища на антисоціальну чи злочинну поведінку показує, що спадковість впливає на поведінку дорослих в більшому ступені, ніж вплив оточуючого середовища, але для дітей та підлітків навколишнє середовище є найбільш значимим фактором, який впливає на їх поведінку.[5]

Десятиліття досліджень злочинної поведінки показали, що безліч факторів навколишнього середовища сприяють злочинній поведінці. Крім того, зростаючий об'єм досліджень показує, що в середньому у осіб, поведінка яких є девіантною, спостерігаються відмінності в структурі та функціонуванні головного мозку, а також в рівнях гормонів та нейротрансмітерів.[6]

Існує ряд біологічних факторів, які, як було встановлено, викликають чи впливають на антисоціальну чи/та злочинну поведінку. Деякі з цих біологічних факторів включають нікотин, вживання наркотичних речовин чи алкоголю матір'ю під час вагітності, неправильний розвиток мозку, гнучкість мозку, хромосомний синдром ХУУ, проблеми психічного здоров'я, гормони, нейротрансмітери, алкогольна/наркотична залежність, молекулярна генетика, епілепсія, незначні фізичні аномалії, гормони, харчування та родові ускладнення.[1]

Дослідження також показують, що приблизно 40-60 % дисперсії в злочинній поведінці обумовлені генетичним впливом. Більш того, ці екологічні та біологічні фактори, які підвищують ризик злочинної поведінки, тісно пов'язані між собою. Біологічна схильність впливає на те, як особа реагує на навколишнє середовище. В свою чергу, фактори навколишнього середовища можуть впливати на експресію генів, рівень гормонів та нейротрансмітерів і, в підсумку, на структуру та функціонування мозку.[6]

Клінічні дослідження показують, що в деяких випадках насильство може бути викликано порушеннями в лобовій частині мозку. Клінічні спостереження та сучасні теорії функці-

онування префронтальної кори припускають, що порушення лобової долі можуть сприяти насильницькій та злочинній поведінці.[4]

Незважаючи на велику кількість переваг теорії Ломброзо, його дослідженням бракувало тієї строгості, яку ми зараз очікуємо від наукових досліджень. Він не використовував контрольну групу для порівняння своїх учасників. Крім того, Ломброзо інтерпретував наявність деяких фізичних характеристик як причину злочинної поведінки, але можна стверджувати, що ці риси могли взаємодіяти з соціальними факторами.

За словами Роберта Агню, володіння фізичними характеристиками, які визначив Ч. Ломброзо, може призвести до неприємних соціальних взаємодій, це призводить до розчарування та гніву, які, у свою чергу, призводять до злочинної поведінки. [7]

Ломброзо стверджував, що визначені ним фізичні характеристики були вродженими, але це могло бути не так, на них могли вплинути фактори навколишнього середовища, такі як погане харчування в дитинстві.

Теорія Ломброзо є детермінованою, оскільки передбачає, що наявність певних вроджених фізичних характеристик може призвести до злочину. Він не враховує вплив свободи волі та моральних/релігійних цінностей. Це обмежує його корисність, оскільки воно не може пояснити індивідуальні відмінності.

Це пояснення соціально чутливе; деякі ознаки, описані Ломброзо, пов'язані з кольором шкіри, а інші риси пов'язані з концепцією раси, тому її звинувачують у науковому расизмі.

Крім того, ця теорія також використовувалася для підтримки евгеніки. Євгеніка — це філософія, яка стверджує, що тим, хто народився з генетичними перевагами, слід дозволити розмножуватися на благо суспільства, але тих, хто народився з генетичними недоліками, слід усунути, щоб покращити генетичну якість людської популяції. [8]

З точки зору сьогодення, емпірична робота Ломброзо виявляється несистематичною і не відповідає сучасним науковим стандартам. Припущення про «природженого злочинця» як еволюційного регресу в історії людства здається відверто смішним. Гібсон і Ган Рафтер, однак, вказують у передмові до повного англійського видання «CriminalMan», що робота Ломброзо справді відповідала науковим стандартам 19 століття. Однак Ломброзо зробив хибні наукові висновки з емпіричного знання, яке на той час загалом не було дуже розвиненим. Крім того, він часто використовував матеріали сторонніх осіб, не вивчаючи їх детально. Контрольні групи, які використовував Ломброзо для перевірки (переважно солдатів, яких він оглядав), були недостатніми, оскільки серед солдатів, наприклад, були злочинці, а серед обстежених ув'язнених також були помилково засуджені.[9]

Чарльз Горінг, англійський сучасник Ломброзо, зміг довести на основі власних досліджень ув'язнених в Англії, що злочинці не виявляють істотних відмінностей у фізичних характеристиках від не злочинців. Інші сучасники Чезаре Ломброзо також виразно критикували його теорію за його життя (серед критиків такі видатні імена, як Едвін

Сазерленд або французький криміналіст Габріель Тард).[10]

Антропогенетичну теорію Ломброзо (а також її поширення в Німецькому рейху, а також у Веймарській республіці) слід розглядати надзвичайно критично, насамперед через її роль наукового обґрунтування нацистами та їх фашистської ідеології. Ломброзо та пов'язані з його дослідженнями теорії дозволяють зробити висновок, що злочинця можна було «покинути» і, таким чином, відокремити від суспільства раз і назавжди або з ним поводитися яким-небудь нелюдським або іншим чином. Ця форма абсолютного розмежування між злочинним і незлочинним є надзвичайно проблематичною, оскільки позбавляє правопорушника будь-яких шансів на одужання, ресоціалізацію, відшкодування чи отримання прощення.

Незважаючи на те, що Ломброзо та його теорія за його життя піддавалися широкій критиці, вплив позитивної кримінологічної школи присутній і сьогодні. Відповідно до цього сучасна кримінологія є продуктом досліджень, що, слідом за Ломброзо, вивчають характеристики злочинців і незлочинців, щоб дійти до першопричин злочинності на основі відмінностей між цими групами.

Остаточне судження про Чезаре Ломброзо та його наукову діяльність слід розглядати диференційовано. Його наукова претензія на кримінологічні дослідження робить його засновником сучасної емпіричної кримінології. Слід також визнати, що Ломброзо був готовий розширити свої біологічні спроби пояснення екологічними та соціальними аспектами. Тому неправильно трактувати його – як це

часто траплялося – виключно як радикального представника детерміністичної, біологічної школи.[11]

Теорія Ломброзо припускала, що людська раса еволюціонувала, в той час як злочинці або схильні до насильства ставали на шлях еволюції. Слабкість теорії Ломброзо щодо зовнішнього вигляду, яка визначає злочинців, не може бути на сто відсотків точною, оскільки спотворення обличчя можуть бути пов'язані з нещасним випадком, який трапився в перші роки життя.[12]

Чарльз Горінг був головним критиком Ломброзо, він вирішив проаналізувати висновок Ломброзо набагато глибше. Горінг не тільки вивчав групу злочинців, а й військових, тому йому було з чим порівняти. Останній хотів побачити, чи виявляють вони якісь відмінності в поведінці і не знайшов суттєвої різниці між ними, тому це було слабкістю проти теорії Ломброзо. Єдина відмінність між дослідженнями Горінга та Ломброзо полягала в тому, що злочинці були в середньому на два дюйми нижчими і на 3-7 фунтів легші, але погане харчування могло бути головним фактором цієї теорії.[12]

Постає проблема осіб, які не мають жодних необхідних атрибутів для того щоб бути злочинцями: маленькі вуха, загальна волохатість, довгі руки. Що з ними робити?

Що ж, не кожен злочинець народжується з якостями предків, стверджував Ломброзо. Є злочинець пристрасті, яким є жінка з більшою вірогідністю, ніж чоловік і злочинець можливостей, якого Ломброзо пов'язує з епілепсією. «Згідно з ним, – пише Альбрехт, – епілепсія – це не що інше, як дуже напружена нормальна функція нервів, тому деякі епілептики здавалися б просто

сильно натягнутими імпульсивними натурами».[13]

Крім того, є звичний злочинець без дефектів мозку природженого злочинця. «Однак через занедбане виховання, – пише Альбрехт, – він не має сили подолати погані від природи властивості дитини, розвиваючи їх, можливо, до тих пір, поки звичка не зробить його злочинцем».[13]

Незважаючи на те, що все ще точиться багато дискусій про те, що спонукає людей до злочинного життя, очевидно, що впливають як генетичні фактори, так і фактори навколишнього середовища. Крім соціально-економічного статусу та освіти, ваше виховання, як справедливо зауважив Ломброзо, ймовірно, також відіграє певну роль. Але неідеальне виховання, звичайно, не обов'язково перетворює вас на злочинця.

Можна з упевненістю сказати, що дивні вуха та велика кількість волосся на тілі не обов'язково зроблять вас злочинцем або менш розвинутою людиною. І кримінальна антропологія зіграла немало роль у впливі на соціальний дарвінізм – вкрай неправильне й жорстке застосування природного відбору до людського суспільства, щоб підсилити «сильних» і топтати «слабких».

До того ж дослідження Ломброзо щодо зв'язку епілепсії та злочинності сприяла стигматизації тих, хто страждає від цього розладу.[14]

Висновки. Ч. Ломброзо є родоначальником антропологічної школи в кримінології. Його роботи поклали початок головної дискусії кримінології, основним предметом якої є питання про те, що важливіше в злочинній поведінці: біологічні чи соціальні чинники

Враховуючи вищенаведене теорія Ломброзо має такі переваги.

- Ломброзо в своїх дослідженнях спирався на дані, що виведені кримінологією як наукою.

- роботу Ломброзо підтверджує Чарльз Горінг, який виявив нижчий рівень інтелекту у засуджених, що випускає, що вони можуть бути менш розвиненими.

- його робота поставила під сумнів ідею про те, що злочинці – це просто зло, яке вирішило вчинити злочин.

- Ломброзо обґрунтував ранній вплив на ідею профілювання злочинців.

- Ломброзо вважав в'язниці осередками злочинності, що сприяли збільшенню кількості правопорушень – досить показово, враховуючи сьгоднішні показники рецидиву.

Серед недоліків теорії Ломброзо можна вказати наступне:

- бракує довіри до теорії
- не вистачає точності, не враховує спотворення обличчя.

- не всі злочинці можуть мати атавістичні риси, лише 40% злочинців, яких розглядав Ломброзо, мали атавістичні риси.

- науковий расизм – багато з визначених атавістичних ознак є нормальними для людей африканського походження.

- вкрай детерміністська ідея, згідно з якою теорія передбачає, що злочинці не можуть уникнути своєї долі бути злочинцем.

- відсутність контрольної групи, а це означає, що ознаки злочинців не можна порівняти з тими, які не є злочинними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Raine. A. (2002). Biosocial studies of antisocial and violent behavior in children and adults: A review. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30, с. 311-326.
2. Пилипчук О. О. Внесок Чезаре Ломброзо у розвиток кримінології / О. О. Пилипчук // *Історія науки і техніки*. – 2017. – Вип. 10. – С. 194-204. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ictnt_2017_10_25.
3. Джужа О. М. Чезаре Ломброзо як один з піонерів теорії біосоціального походження злочинності // *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення [Текст] : матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.)* / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. – С. 13-17
4. M. C. Brower. Neuropsychiatry of frontal lobe dysfunction in violent and criminal behaviour: a critical review [Електронний ресурс] / M C Brower, B H Price. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1737651/pdf/v071p00720.pdf>.
5. Dr. Nirmal Kanti Chakraborty. GENETIC & ENVIRONMENTAL INFLUENCES ON CRIMINAL BEHAVIOUR [Електронний ресурс] / Dr. Nirmal Kanti Chakraborty, Pratyush Nath Upreti, Anoop Mishra. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <file:///C:/Users/Uzer8/Downloads/SSRN-id2188834.pdf>.
6. Farah Focquaert. Neurobiology and crime: A neuroethical perspective [Електронний ресурс] / Farah Focquaert. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S5217305299?via%3Dihub>.
7. Agnew, R. Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology* [Електронний ресурс] / Agnew, R. – 1992, с. 47-88. – Режим доступу до ресурсу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x>.
8. Elisabeth Brookes. Cesare Lombroso: Theory of Crime, Criminal Man, and Atavism [Електронний ресурс] / Elisabeth Brookes. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.simplypsychology.org/lombroso-theory-of-crime-criminal-man-and-atavism.html>.
9. Gibson M. Born to crime: Cesare Lombroso and the origins of biological criminology [Електронний ресурс] / Gibson M.. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: <https://kataloge.uni-hamburg.de/DB=1/PPNSET?PPN=359982565>.
10. Goring C. The English convict [Електронний ресурс] / Goring C.. – 1903. – Режим доступу до ресурсу: <https://archive.org/details/englishconvictst00goriuoft/page/n4/mode/2up?ref=ol&view=theater>.
11. Christian Wickert. Lombroso's criminal anthropology [Електронний ресурс] / ChristianWickert – Режим доступу до ресурсу: <https://soztheo.de/theories-of-crime/biological-theories-of-crime/lombrosos-anthropological-anthropogenetic-crime-theory/?lang=en>.
12. Biological and Psychological Explanations of Crime. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.freeonlineresearchpapers.com/explanations-of-crime/>.
13. Cesare Lombroso [Електронний ресурс]. – 1910. – Режим доступу до ресурсу: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=jclc>.
14. Fantastically Wrong: The Scientist Who Seriously Believed Criminals Were Part Ape [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.wired.com/2014/11/fantastically-wrong-criminal-anthropology>

REFERENCES:

1. Raine, A. (2002). *Biosocial studies of antisocial and violent behavior in children and adults: A review*. Journal of Abnormal Child Psychology, 30, S. 311-326.
2. Pylypchuk O. O. *Vnesok Chezare Lombroso u rozvytok kryminolohii* / O. O. Pylypchuk // Istoriiia nauky i tekhniky. – 2017. – Vyp. 10. – S. 194-204. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ictnt_2017_10_25 [in Ukrainian].
3. Dzhuzha O. M. *Chezare Lombroso yak odyn z pioneriv teorii biosotsialnoho pokhodzhennia zlochynnosti* // *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhyyikh vyrishennia* [Tekst] : materialy mizhvuziv. nauk.-prakt. Kruhloho stolu (Kyiv, 22 berez. 2019 r.) / [redkol.: V. V. Cherniei, S. D. Husariev, S. S. Cherniavsky-ityain.]. – Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2019. – S. 13-17 [in Ukrainian].
4. M. C. Brower. (2001) *Neuropsychiatry of frontal lobe dysfunction in violent and criminal behaviour: a critical review* / M C Brower, B H Price. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1737651/pdf/v071p00720.pdf>.
5. Dr. Nirmal Kanti Chakraborty (2011) *GENETIC & ENVIRONMENTAL INFLUENCES ON CRIMINAL BEHAVIOUR* / Dr. Nirmal Kanti Chakraborty, Pratyush Nath Upreti, AnoopMishra file:///C:/Users/Uzer8/Downloads/SSRN-id2188834.pdf.
6. Farah Focquaert. *Neurobiology and crime: A neuro-ethical perspective* / Farah Focquaert.–2019. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0047235217305299?via%3Dihub>.
7. Agnew, R. *Foundation for a general strain theory of crime and delinquency*. Criminology / Agnew, R. – 1992, s. 47-88. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x>.
8. Elisabeth Brookes.(2021) *Cesare Lombroso: Theory of Crime, Criminal Man, and Atavism* / Elisabeth Brookes. <https://www.simplypsychology.org/lombroso-theory-of-crime-criminal-man-and-atavism.html>.
9. Gibson M. (2002) *Born to crime: Cesare Lombroso and the origins of biological criminology* / Gibson M. <https://kataloge.uni-hamburg.de/DB=1/PPNSET?PPN=359982565>.
10. Goring C. (1903) *The English convict* / Goring C. <https://archive.org/details/englishconvictst00goriuoft/page/n4/mode/2up?ref=ol&view=theater>.
11. Christian Wickert. *Lombrosos criminal anthropology* / Christian Wickert <https://soztheo.de/theories-of-crime/biological-theories-of-crime/lombrosos-anthropological-anthropogenetic-crime-theory/?lang=en>.
12. *Biological and Psychological Explanations of Crime*. <https://www.freeonline-researchpapers.com/explanations-of-crime/>.
13. *Cesare Lombroso* <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=jclc>.
14. *Fantastically Wrong: The Scientist Who Seriously Believed Criminals Were Part Ape*(2014) <https://www.wired.com/2014/11/fantastically-wrong-criminal-anthropology>